

Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar

Neveléstudományi Doktori Iskola

Gyógypedagógia Program

Doktori (PhD) disszertáció tézisei

Horváth Zsuzsanna

Sajátos nevelési igényű fiatalokból álló csoportok komplex vizsgálata
mozgás- és táncterápiás folyamatok tükrében

Témavezető: dr. habil. Illés Anikó

Budapest, 2019

Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar

Neveléstudományi Doktori Iskola

Gyógypedagógia Program

Doktori (PhD) disszertáció tézisei

Horváth Zsuzsanna

Sajátos nevelési igényű fiatalokból álló csoportok komplex vizsgálata
mozgás- és táncterápiás folyamatok tükrében

Témavezető: dr. habil. Illés Anikó

Budapest, 2019

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés, diszciplináris beágyazottság.....	4
2. Elméleti keretek.....	6
3. Kutatási kérdések.....	9
4. Kutatásmódszertani keretek és adatgyűjtési eljárások.....	11
5. A kutatás folyamata	12
6. Elemzési eredmények	15
7. Összegzés.....	19
Tézisekben hivatkozott irodalom	21
A szerző témához kapcsolódó publikációi és konferencia-előadásai	25

1. Bevezetés, diszciplináris beágyazottság

A disszertáció sajátos nevelési igényű tagokból álló csoportokban történt mozgás- és táncterápiás folyamatok vizsgálati lehetőségeinek bemutatására vállalkozik. Öt különböző gyógypedagógiai intézményben egy-egy tanéven keresztül zajló mozgás- és táncterápiás csoportfolyamatot követtünk végig kutatással, mely az értekezés fő témáját adja.

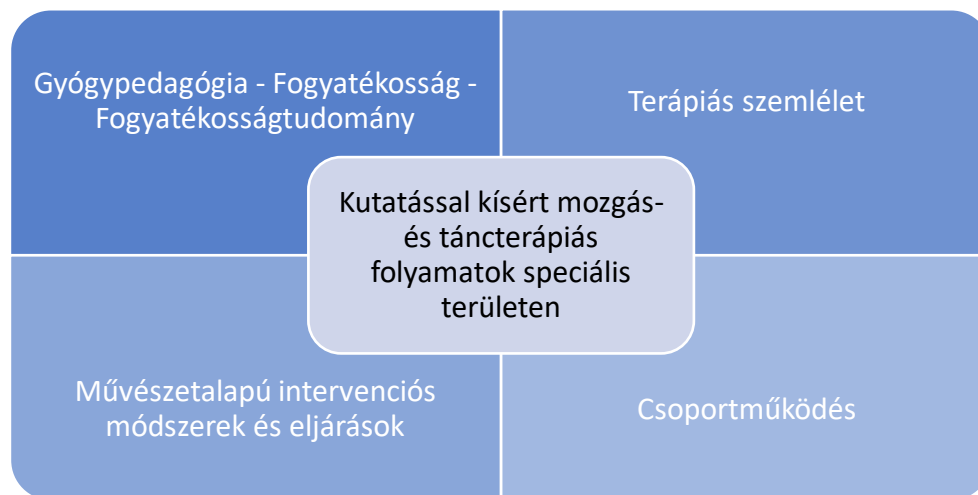
A kutatás és a terápiás folyamat több szempontból is interdiszciplináris jellegű. Gyógypedagógusként, interkulturális pszichológiai és pedagógiai szakértőként, valamint mozgás- és táncterápiás csoportvezetőként e három tudásbázis és tapasztalat ötvözése jelentette a kutatás egyik kiindulópontját.

Interdiszciplináris munka abban a tekintetben is, hogy több tudományterületet, több tudományos diszciplínát is érint, melyek önmagukban véve, diszciplínastruktúrájuk aspektusából dinamikusan értelmezendők. A gyógypedagógiai gyakorlat is komplex diagnosztikai, nevelői, terápiás és rehabilitációs tevékenység, mely minden esetben az érintett személyhez, a tevékenységben résztvevőhöz igazodik (Mesterházi, 2012; Gereben, 2014). A fogyatékos fogalmának értelmezése az említett komplexitás tükrében definiálódik, a biopszichoszociális modell alapján az egyént és az őt körülvevő környezetet, a környezetével való interakciót is jelenti (Papp, 2002; Gereben, 2014). Az ebből következő alapelvek nyomán – a személyiség egészének figyelembevétele, az egyén és környezete között lévő szoros kapcsolat hangsúlyozása – a mozgás- és táncterápiás eljárások becsatornázzhatóak ebbe a koncepcióba. A hazai és nemzetközi területeken egyaránt fellelhető mozgás- és táncterápiás eljárások szakmailag és tudományos paradigmáikat tekintve szintén interdiszciplináris jellegű mutatnak, a mozgásművészet (mozgás mint művészet) és a pszichológia tudományának szintézise nyomán alakultak ki, ötvözve mindazt a kulturális antropológia, a pszichodinamikus teóriák, a neuro- és szenzomotoros fejlődés és a művészetpszichológia területeivel (Goodill, 2005; Chaiklin & Wengrower, 2009; Chang, 2009; Tortora, 2009; Pylvänäinen & Lappalainen, 2018).

A kutatás – illeszkedvén az egyén és környezete között lévő interakciók jelentőségéhez – legfontosabb elemét az abban résztvevő emberek képezik, interpretációknak, értelmezéseknek teret adó, résztvevői (participatív) fókuszú és kontextuális, holisztikus, kvalitatív paradigmát követ (Szabolcs, 2001; Babbie, 2001), megtartva és magába építve elméleti bázisainak interdiszciplinaritását is. A részvételiséget hangsúlyozó, interpretatív koncepcióhoz kapcsolódnak a művészetalapú kutatások is, melyek a különböző művészeti modalitások és a kreatív művészeti tevékenység alapelveit alkalmazzák a társadalomtudományi kutatásokban. Ezek a megközelítések betekintést nyújthatnak a művészet által megismerhető egyedi világképekbe (Norris; 2009; Saldana, 2011; Leavy, 2015).

A felvázolt interdiszciplináris „térkép” sokoldalúsága okán azonban úgy véljük, hogy a kutatással kísért terápiás folyamatok bemutatása lehetőséget teremt a transzdiszciplináris összefüggések artikulációjára is. Egy nonverbális, testélmény-alapú, csoportterápiás módszer

adaptációs lehetőségeinek vizsgálatával a gyógypedagógia, a különböző terápiás eljárások, a mozgás alapú intervenciók és a csoportműködés elméletének és gyakorlatának találkozási pontjainál helyezkedünk el. Kutatásunk tehát transzdiszciplináris abban az értelemben, hogy mind elméleti, mind kutatási keretében a különböző diszciplínák és tudásbázisok kapcsolódási pontjait keresi és követi.

1. Ábra: Kutatási mátrix – az érintett területek a transzdiszciplináris koncepció tükrében

Kutatásunk találkozik tehát a *gyógypedagógiai* tudomány területével, egyfelől a helyszíneket biztosító gyógypedagógiai intézmények tekintetében, másfelől abban, hogy elemi kapcsolódási pontokat találtunk a gyógypedagógia komplex tevékenységrendszerével. Találkozási pontokat mutat továbbá a *fogyatékoságtudomány* részvételiséget és univerzalitást hangsúlyozó szemléletével is. E két tudományos diszciplínát összeköti és kutatásunkat is meghatározza a *fogyatékoság* jelenségének kontextusa. Munkánkat megszabja a *mozgás- és táncterápiás szemlélet*, mely alatt elsősorban nem a gyógypedagógiai terápiák fejlesztési fókuszát és nem a pszichoterápiás munka okfeltáró jellegét értjük, hanem sokkal inkább a résztvevő fiatalok számára a mozgás- és táncterápiás folyamatok és gyakorlatok során átélhető hatóerő (ágencia) és kompetencia-élményeket, melyek kapcsolódnak a fogyatékoság kontextusában is értelmezhető empowerment jelenségéhez. Jelen kutatás kapcsolódik a *művészet alapú intervenciók eljárásokhoz* is, miszerint a terápiás és kutatási folyamatok alapjait egy művészeti modalitás (mozgás/tánc) szisztematikus használata adja, mindez pedig találkozik a gyógypedagógiai nevelés és komplex tevékenységrendszer fontos aspektusaival, a kreatív önkifejezési és alkotói tanulói alapstruktúrákkal (Papp, 2004). Kutatási és elméleti bázisunk továbbá a *csoport* maga, a csoport mint szociális mikrokozmosz, annak működési elvei, dinamikai jelenségei és az interakciók megvalósulására lehetőséget biztosító társas mező. Mindezeket a transzdiszciplináris találkozási pontokat átszővi a kutatást és a mozgás- és táncterápiás folyamatokat is meghatározó *részvételiség* koncepciója és az *interszubsztitívitás* szemlélete.

Az értekezés témájában és fogalomhasználatában egyaránt az univerzalitásra törekszik. Tudásunk saját magunkról, a másikkal emberről és a világról testi tapasztalataink révén valósul

meg, és ebből az aspektusból vizsgálódva a test „milyensége” nem lényeges. Amennyiben a kiindulási pontunk az ember, az emberi kapcsolódások és kapcsolatok, illetve esetünkben maga a módszer, akkor a figyelem és a mozgás- és táncterápiás folyamat fókusza nem a fogyatékossgot vagy a sérülést, hanem az egész személy(isége)t érinti (Horváth, 2018).

2. Elméleti keretek

Tágabb értelemben véve a mozgás- és táncterápia a kreatív mozgás és tánc alkalmazását jelenti egy terápiás kapcsolatban. A mozdulatok és érzelmek közötti kapcsolaton alapszik, így az egyén az ebből a kapcsolatból átélhető élményeket felhasználva és személyes történetébe illesztve képes lehet egy tisztább képet alkotni saját magáról (Payne, 2004; Wiedenhofer et al, 2017; Chodorow, 2009). A mozgás- és táncterápia során leginkább használt eszközünk a saját testünk és hangunk, vagyis térérzékelésünk állandó kiindulási pontjai, mely pontok különböző minőségei minden terápiás folyamatban jelen vannak. Minden olyan terápiás módszerben, ahol a test központi szerepet játszik, a testi tapasztalatok különféle minőségeinek átélése döntően befolyásolja az élmények szerveződését. A testtel dolgozó terápiák során tehát a tér, a mozgás és a test különböző szintű tapasztalása történik, ami aktivizálja a megfelelő élményrétegeket és az azokhoz kapcsolódó érzelmi-indulati állapotokat (Horváth, 2015). A tánc és mozgás a test bekapcsolásával aktívan képes támogatni és bátorítani az egyén kreativitását és alkotókészségét, így a belső impulzusokból fakadó improvizációs mozgásos önkifejezésnek minden esetben jelentősége van. Mivel az improvizációt az egyén irányítja, saját mozdulatai szimbolikus jelentéssel bírnak számára. Ezek a mozgásos mintázatok ismétlődhetnek vagy akár újabb mozgásforma is kialakulhat, felfedve a viselkedési és kapcsolati jellegzetességeket (Chaiklin, 2009).

A mozgás- és táncterápiás eljárások tehát a testi-mozgásos élmény és az önkifejezés, illetve testi kifejeződés köré szerveződnek (Merényi, 2008). A jelentést hordozó testi élmények terápiás helyzetben történő megnyilvánulásainak értelmezésében természetesen lehetnek különbségek annak függvényében, hogy az adott módszert melyik lélektani iskolához fűzi szorosabb elméleti keret (Hámori, 2016; Merényi, 2004, 2008, 2015). Azonban nemzetközi és hazai szinten egyaránt jellemzőek közös pontok a mozgás- és táncterápiás eljárások gyakorlatában és elméletében: a test beemelése a terápiás kontextusba (Payne, 2004; Brauning, 2014; Koch et al, 2014; Wiedenhofer et al, 2017), az interszubsztívitás terápiás szemlélete (Stolorow & Atwood, 1994; Ajkay, 2008), az interszubsztív élményszerveződés jelentősége, az implicit kapcsolati tudás fontossága (Halász, 2008; Merényi, 2015) vagy a kinezetikus empátia megjelenése (Szili, 2010; Tortora, 2006).

Munkánk során alkalmazott módszerünk a Dr. Merényi Márta által kidolgozott pszichodinamikus mozgás- és táncterápiának (PMT) egy lehetséges adaptációja, ami egy nonverbális, elsősorban csoportterápiás módszer, melyet önismereti, pszichoterápiás, szocioterápiás és művészetterápiás szinteken és színtereken alkalmaznak. Mind a mozgás- és táncterápia pszichodinamikus formája, mind annak adaptált változata alapelemeiben

kapcsolódik a mozgásalapú gyógypedagógiai eljárásokhoz. Ezek az illeszkedési pontok megjelennek a mozgás mint a tapasztalatszerzés elsődleges formájának koncepciójában, a verbális és nonverbális kommunikáció jelentőségében vagy a szociális készségek/képességek fontosságában. A páros csoportvezetéssel megvalósuló terápiás folyamatok egyik célja, hogy a csoportok tagjai lehetőséget kapjanak arra, hogy ítéletmentes és támogató atmoszférában kapcsolatba kerülhessenek saját testükkel és egymással, felismerjék és kommunikálják saját igényeiket. Emellett olyan élményeket szerezzenek, melyek a személyiségük részévé válva segíthetik a könnyebb kapcsolatteremtést, így az iskola védelmező közegéből kikerülve gördülékenyebbé válhat számukra a szociális integráció folyamata.

A PMT folyamata négy, egymással szervesen összefüggő munkamódból áll, melyek fogyatékosággal élő tagokból álló csoportokban jól illeszthetőek a folyamathoz. Ezen munkamódok egy-egy alkalom felépítését is meghatározzák, azaz a *verbális bejelentkezést* a bemelegítés követi, mely előre vetíti a testtudati fókuszot és a *testtudati munkát*. Ezután a *kapcsolati munka* következik, végül – a csoport aktuális állapotához és dinamikájához illesztetten – az *alkotás* munkamódjával zárul az alkalom mozgásos része. A záró verbális visszajelzésekre ezt követően kerül sor.

Testtudati munkának a saját test fizikai minőségeinek részletes tudatosítási folyamatát nevezzük, mely egyrészt magába építi, másrészt azonban túl is mutat a testséma, testkép fogalmakon, mivel a mozgás, a figyelem és a „jelenlét” segítségével egyfajta folyamatos testi reflektivitáshoz vezet (Merényi, 2004). A testtudati munka célja épp ezért az, hogy a megszokott, hétköznapi jelenléten túlmutató, másféle tapasztaláshoz lehessen jutni, a konkrét mozgásra és testre irányuló figyelem, illetve a test aktív érzékelésének és állapotváltozásai követésének segítségével (Incze, 2008). A testtudati munka a test valóságára, az érzékelés lehetőségeire épít, így teremtve meg azt az állapotot, melyben átélhető a hatóerő (önmagunk) élménye és megvalósulhat a testi szintek reflektivitása. A testtudati munka lehetőséget ad a belső testkép differenciálódására, a mozgásrepertoár bővülésére és az improvizációs készség fejlődésére is (Merényi, 2004).

Testtudati fókusz	Testtudati fókuszokhoz köthető kérdések; a testtudati állapot elérését segítő kérdések, amelyek önismereti célok felé mutatnak	Gyakorlati példa – egyéni, érintés nélkül
Irányok	→ Milyen irányba esik jól haladni, mozogni? Van-e olyan helyzet, amikor a törzsünk és a végtagjaink más-más irányba indulnak? Mi indítja el a különböző irányokba történő mozgásokat? Hogyan tudunk előre-hátra-jobbra-balra haladni? Hogyan esnek ezek az irányok? A hirtelen irányváltások vagy az áramlásos irányváltások esnek jobban?	Séta közben váltsunk hirtelen irányokat, magunkat is meglepve ezekkel a váltásokkal, majd ezeket a hirtelen irányváltásokat változtassuk meg és az irányváltásoknak legyen egymásba való átmenete, áramlása.

1. Táblázat: Testtudati fókuszhoz (Irányok) köthető kérdések

A *kapcsolati munka* során már egyszerre figyelünk a saját mozgásunkra, szándékainkra és a másikéra, miközben folyamatos finom hangolódás történik. A társakkal való mozgásos kapcsolatban átélhető a „szelfszabályozó másikkal” való kölcsönösség és elismertség élménye (Merényi, 2004). Kapcsolati, vagyis páros, hármas, kiscsoportos vagy csoportos munkánál is az egyéni vagy több személyre építő testtudati tapasztalat a kiindulási pont. A közös mozgást az egymásra hangolódás, a kölcsönös munka és figyelem határozza meg, ekkor már a szubjektív szelférezet aktivitása is bekapcsolódik, a megosztott szándék vagy megosztott affektivitás mentén. A közös mozgás során az egyén érzékeli a saját szándékait és mozgását, miközben folyamatosan érzékeli a másikat is, vagyis testen és mozgáson alapuló élménymegosztás történik (Merényi, 2004). Interszubjektív találkozások ezek, érzelmileg telített, jelentőségteljes, meghatározó tapasztalatok egy csoportfolyamat során.

A testtudati és kapcsolati munka során a test integrált egészként való érzékelése történik, ezáltal nő az egyén improvizációs készsége és a kezdeti mozgásanyagok egyre árnyaltabban, differenciáltabban formálódnak meg. Az önfelfedezés összefonódik az önalkotás élményével, melynek során az alkotó és alkotás egyaránt a mozgásban felszabadított test lesz és az a mozdulat, amely a biztonságos keretek mentén térben és időben szabadon alakul. Megjelenik az ún. *kiemelt térben* történő improvizáció, ami azt jelenti, hogy egyes csoporttagok egyedül, párban, hárman vagy négyen, a "nézők", azaz a többiek figyelmével kísérve dolgoznak a terápiás térben (Merényi, 2015).

A kutatásban résztvevő sajátos nevelési igényű tagokból álló csoportok esetén mind az iskolai és időbeli keretek, mind az olykor jelenlévő verbális nehezítettség miatt, a mozgás- és táncterápia munkamódjai egy-egy alkalom során nem azonos szinten jelennek meg. A verbális bejelentkezés helyett gyakran a résztvevők aktuális hangulatáról kapunk információt, ami sok esetben egy mozdulatot, mozdulatsort vagy pozíciót jelent, így a mozgás- és táncterápiás folyamat fókuszába nem a beszéd segítségével elérhető kognitív szintre emelés kerül, hanem

a mozdulat szabadságának hatóerejére és a csoportra mint szociális mikrokozmoszra helyeződik a hangsúly. Az alkalmak felépítése - ezen a változtatáson kívül - a klasszikus formát követi, fókuszban a testtudati munkával, ezzel is segítve a testkép és énkép megerősítését, a hatóerő élményének megélését, valamint annak a tapasztalatnak a megszerzését, hogy a csoporttagok aktív szereplői a folyamatnak (Horváth, 2018).

A terápiás folyamat belső tényezőit sajátos egyéni és csoportos jellemzők alkotják, mint például a résztvevők kapcsolata, az egyének pszichés állapotának különbözősége és a nonverbális kommunikáció jelentősége. Ezek a szempontok jellemzik az egyének közötti viszonyt egy csoporton belül, illetve az élmények megosztása és az együttérzés kialakulása is támogatóan hat a csoportra (Marogna & Caccamo, 2013).

Az *interszubsztivitás* alapvető elemei is hozzájárulnak a csoportterápiás eljárások folyamatának megértéséhez, emellett elősegítik a csoportformálást, növelik működésének hatékonyságát és biztosítják a csoportkohéziót (Stern, 2004). Elmélyítik továbbá a mentalizációt, ami lehetővé teszi, hogy a csoporttagok fogalmat alkossanak saját, illetve mások implicit és explicit mentális állapotáról (Fónagy et al, 2011). Az interszubsztivitás az egész csoport, beleértve a csoport vezetőjét is, a szubsztív valóságok és személyek találkozására épül. A csoport működése vezet a „csoport-én” („mi-tudat”) kialakulásához, mely az adott közösséget olyan irányba fordítja, hogy tagjai empátiával tudnak közelíteni egymáshoz (Harwood & Pines, 1998). A csoport tevékenysége elősegítheti olyan új értékek belsővé válását, melyek bátorítják a terápiás változást, így a résztvevők másféle szabályozási élményeket is szerezhetnek, melyek tekintetbe veszik az egyén mentális állapotát (Orange et al, 1999; Marogna & Caccamo, 2013).

3. Kutatási kérdések

Jelen kutatás és értekezés egyik célja az, hogy az elméletet és a gyakorlatot minél inkább közelítsük egymáshoz: „A gyakorlatot és a tudományt maga az eljárás kapcsolja össze. A gyakorlat az eljárás alkalmazása, a tudomány pedig az eljárás magyarázata.” (Illyés In Gordosné, 2012, p. 57). Az elemzés elsősorban erről az említett eljárásról szól – azt helyezzük a középpontba és az összekapcsolható két dimenziót az eljárás aspektusából vizsgáljuk.

Kutatásunk két fő kérdésfelvetése – a célokhoz szorosan köthetően – a következő:

- *Hogyan követhetőek kutatással nonverbális, csoportos, mozgás- és táncterápiás folyamatok sajátos nevelési igényű tagokból álló csoportokban?*
- *Hogyan adaptálható a mozgás- és táncterápia metodikája sajátos nevelési igényű tagokból álló csoportokra?*

A kutatás céljaihoz, módszertani paradigmájához és feltáró jellegéhez illeszkedvén a kutatás további kérdésfelvetései is több vizsgálati aspektust érintenek. Mozdulás- és táncterápiás folyamatok tükrében a csoportok alakulása (csoportdinamika, csoportkohézió, csoportközi

viszonyok, az egyén helye a csoportban), az egyéni affektív képességek (érzelemkifejezés, önszabályozás, agresszió, szorongás) feltérképezése, és a szabad, mozgásos improvizáció (alkotás munkamód) megjelenése mentén vizsgálódunk.

További kérdéseink:

Csoportdinamika

Csoportokról lévén szó, fontosnak tartjuk figyelembe venni a tagok közti interakciókat, a mindenkori konfliktusokat és a csoportfolyamatok alakulását is. Minden csoport rendelkezik univerzális és sajátos jellemzőkkel is, olyan dinamikával, melyet a benne lévő tagok határoznak meg (Yalom, 2001; Forsyth, 2010; Terenyi, 2011; Rudas, 2016; Horváth, 2015). A mozgás- és táncterápiás folyamat során általános csoportdinamikai törvényszerűségek is érvényesülnek, melyek azonban kiegészülnek a mozgás során kibontakozó speciális dinamikával (Merényi, 2015).

- *Mi jellemző a mozgás- és táncterápiás csoportfolyamatok dinamikájára, a csoport alakulására sajátos nevelési igényű tagokból álló csoportok esetén?*
- *A csoport működése függ a csoporttagok fogyatékosági állapotától?*
- *A csoporttagok saját osztályaikban elfoglalt helye, szerepe változik a mozgás- és táncterápiás folyamat alatt?*

Affektív tényezők

A sport/mozgás és a szubjektív jóllét kapcsolatáról, annak stresszcsökkentő és feszültségoldó hatásáról sok kutatás készült (Hervey & Kornblum, 2006; Somerstein, 2010; Kovács & Nagy, 2015; Négele et al, 2017). A serdülőkor, a normatív krízis időszaka jelentős stresszforrás a fiatalok életében, mely kihívásokkal teli szakasz agresszív és/vagy szorongó viselkedéssel járhat együtt (Németh & Koller, 2015, Hamvai & Pikó, 2013). Abban az esetben, ha – akár organikus okokra visszavezethetően – a verbális kommunikáció egymással és a felnőttekkel is nehezített, különösen fontos az érzelemkifejezés és önszabályozás területeire figyelmet fordítani.

- *A mozgás- és táncterápiás folyamat során megteremtett biztonságos és elfogadó légkör képes a fiatalok önszabályozásán és érzelemkifejezésén alakítani a foglalkozások alatt?*
- *A csoporttagok saját osztályaikban jellemző viselkedési mintázatai változnak a mozgás- és táncterápiás folyamat alatt?*

Az alkotás munkamódja

A mozgás- és táncterápia során használt munkamódok (testtudati és kapcsolati munka, alkotás) tekintetében a folyamat végén az egyik cél az, hogy a csoport(ok)ban megjelenjen a közös, szabad, improvizatív mozgásos alkotás.

- *Megjelenik a szabad, improvizációs mozgás (az alkotás munkamódja) a kutatásban résztvevő, sajátos nevelési igényű tagokból álló csoportoknál?*

4. Kutatásmódszertani keretek és adatgyűjtési eljárások

Jelen kutatás specifikusabb céljait és specifikus kutatási mintáját tekintve feltáró, prospektív alapkutatásként definiálható, melynek a kvalitatív kutatási paradigma ad módszertani és értelmezési keretet. Fókuszában maga a módszer áll, mely alapján nem azt vizsgáljuk, hogy „milyen terápiás eljárás működik kinél, hanem azt, hogy miért és hogyan működik egy adott eljárás” (Levy et al, 2012, p. xv). Kutatási kérdéseink és céljaink a mélyebb, árnyaltabb ismeretek megszerzését célozzák (Babbie, 2001; Szokolszky, 2004; Feischmidt, 2007). Kutatásunk az induktív logikát követve közelít a vizsgált jelenségekhez, elfogadva és vállalva a valóságképek diverzitását, illetve a pedagógiai és társas jelenségek konstruált, jelentéshordozó és értelmező működéseit (Szabolcs, 2001, 2004; Héra & Ligeti, 2014; Babbie, 2001; Horváth & Mitev, 2015; Denzin & Lincoln, 2011). A kvalitatív irányzatok közül a legmeghatározóbb hatást a megalapozott elmélet (Grounded Theory, GT) nyújtotta számunkra, mely elméleti koncepciók árnyalását tűzi ki célul és illeszkedik az interpretatív paradigmához is. A kutatást nem bontja egymástól különálló szekvenciákra, hanem annak elemeit, az adatgyűjtést és azok elemzését cirkuláris, kölcsönösen egymásra ható és reflexív folyamatként értelmezi (Glaser & Strauss, 2006; Corbin & Strauss, 2015; Charmaz, 2013).

Munkánk partikuláris találkozási pontokat mutat más kutatási és tudományos paradigmákkal, a művészetalapú kutatásokkal (Arts-Based Research, ABR) (Knowles & Cole, 2008; Leavy, 2015; Novák, 2016), a részvételi akciókutatásokkal (Horváth & Oblath, 2015; Csillag, 2016) és a fogyatékoságtudományi szemléletű participatív kutatásokkal egyaránt (Heiszer és mtsai, 2014; Katona, 2015; Sándor, 2018).

A kvalitatív kutatási paradigma és kutatásunk jellege, miszerint mozgás- és táncterápiás folyamatokat kísérünk kutatással, a kutató nyitottságát és kreativitását feltételezi az adatgyűjtési eljárások kiválasztásában is. Kutatásunk céljainak megfelelően az alkalmazott módszerek és elméletek szövetét szükséges megalkotni (Denzin & Lincoln, 2011), így tehát több szinten, komplex módon közelítettük meg a kutatásban résztvevőket, az adatgyűjtési eljárások kiválasztásánál valamennyi, a kutatásba bevont csoport figyelembevételével. Kutatásunk a *résztvevő megfigyelés*, az ahhoz kapcsolható *reflexiós és kutatási naplók* és a *félig strukturált interjúk* köré épült, melyet kiegészítettünk további módszertani technikák alkalmazásával.

Résztvevő megfigyelés

A mozgás- és táncterápiás alkalmak résztvevő megfigyelését egy elméleti megalapozottságú strukturált szempontsor vezette, melynek fókuszpontjai követték az alkalmak struktúráját, egyéni és csoportos szempontokat egyaránt tartalmaztak és a terápiás térben zajló, a

gyakorlatok alatt és között történő interakciókra is vonatkoztak. A mozgásos szakasz gyakorlatai során kiemelt figyelmet fordítottunk a fiatalok térhasználatára, az érintéshez való viszonyukra, a jelenlétük és bevonódásuk szintjeire és a párkötésokra.

Reflexió és kutatási napló

A kutatás és terápiás folyamat teljes egészét reflexió és kutatási napló vezetése kísérte (Corbin & Strauss, 2015; Charmaz, 2013), ami tartalmazza a résztvevő megfigyelés deduktív és induktív jellegű megfigyeléseit, az alkalmakat követő reflektív beszélgetéseket, a kutatásvezető többféle szerepének reflexióit és kutatói introspekcióit, illetve az intézményi szakemberekkel folytatott beszélgetéseket. A reflexió és kutatási napló egyfelől az elemzés egyik legfőbb bázisát képezi, másfelől a kvalitatív kutatás minőségének növelésére alkalmas dokumentumként tartjuk számon. A reflexió és kutatási napló segítségével nyomon követhetőek a tapasztalt csoportműködési elvek, a megjelenő csoportdinamikai jelenségek, a csoport életszakaszai, továbbá a fiatalok viszonyulásai a módszerhez és a csoporthoz, a mozgás- és táncterápiás gyakorlatok megvalósulása és eredményessége speciális területen, illetve a kutatási folyamat, a kutatási terv és a felmerülő módszertani dilemmák. Mindez támogatja az elemzés és a megalapozott elmélet szemléletében készült elméletalkotási folyamat egészét (Charmaz, 2013).

Félig strukturált interjú

A terápiás folyamat lezárását követően a résztvevő megfigyelés tapasztalatai alapján, egy interjú-vezérfonalra építve interjúkat készítettünk a csoporttagok osztályfőnökeivel, pedagógusaival, esetenként az iskola pszichológusával is. Az interjú vezérfonala előre megfogalmazott elsődleges és másodlagos kérdésekből vagy címszavakból állt (Szokolszky, 2004; Kvale, 2005) a csoporttagok osztályban betöltött szerepére, viselkedésére, mozgásmotivációjára és kommunikációs stratégiáira vonatkozóan.

5. A kutatás folyamata

Mozgás- és táncterápiás alkalmak esetén más „interakciós nyelvet” használunk, mint a mindennapokban. A mozgás és a nonverbális kommunikáció (gesztusok, mimika) túlsúlya, az érintés lehetősége mind alkotó módon, közösen létrehozott és alkalmazott keretei az interszubjektív térnek. Ebben a helyzetben találkoznak a résztvevők egymással, ami lehetővé teszi a mozgásos csoportfolyamatban a széles skálájú interakciós aktusokat és eseményeket.

Speciális területen megvalósult, kvalitatív szemléletű kutatással kísért mozgás- és táncterápiás folyamatok vizsgálatához, annak megtervezéséhez és lebonyolításához a holisztikus, transzdiszciplináris szemlélet mellett komplex kutatási tervezésre van szükség, amelyben meg tudnak jelenni a kutatási és a mozgás- és táncterápiás folyamat lépései egyaránt. Lineáris folyamatábránk ezt hivatott bemutatni, a két szorosan összefüggő folyamatot egyben

kezelve.¹ A kutatással kísért mozgás- és táncterápiás folyamat megkezdését megelőzően egyeztettünk a kutatásban résztvevő koterapeutákkal, felkerestük a lehetséges intézményeket és az intézmény nyitottsága esetén elindítottuk a vizsgálat kutatásetikai keretezését. Az intézmények, a szülők és a fiatalok bevonásával kialakítottuk a kezdeti mozgás- és táncterápiás csoportokat és az érintett osztályfőnököktől elkértük a kitöltött nyílt kérdéses kérdőíveket. Megkezdjük a mozgás- és táncterápiás folyamatot és - a résztvevő megfigyelés alapján - az adatgyűjtést egyaránt.

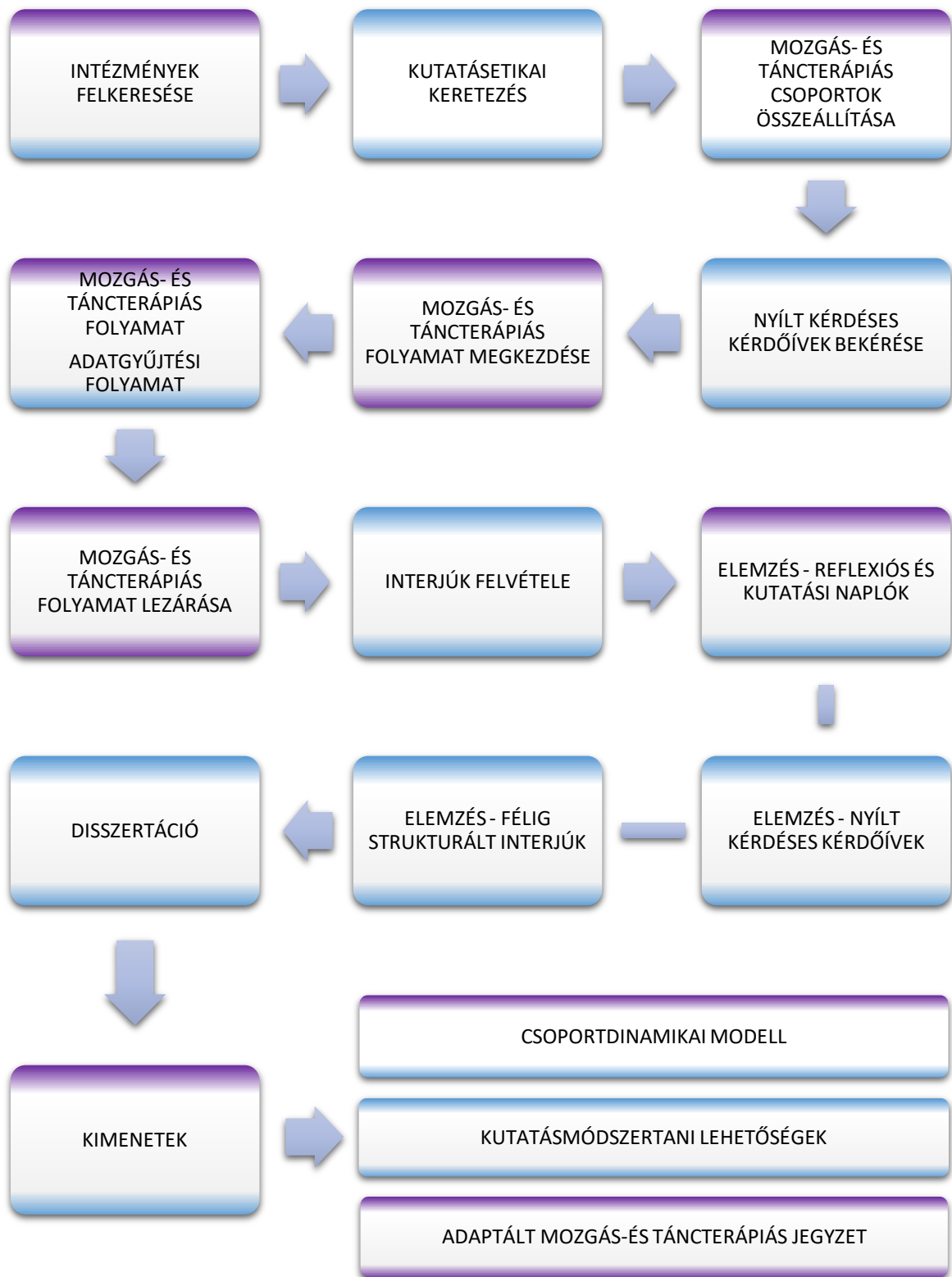
A kutatásban hat különböző csoport vett részt, két halmozottan fogyatékos, mozgáskorlátozott tagokból álló csoport, egy ép értelmű, hallássérült tagokból álló csoport, egy közép súlyos értelmi fogyatékos tagokból álló csoport, egy tanulásban akadályozott fiatalokból álló és egy vegyes, tanulásban akadályozott és közép súlyos értelmi fogyatékos fiatalokból álló csoport. Öt különböző gyógypedagógiai intézményben egy-egy tanévet felölelő mozgás- és táncterápiás folyamatban vettek részt a csoportokba önkéntes alapon bekerülő, felső tagozatos, sajátos nevelési igényű fiatalok. Kutatásunk során összesen 42 fiatallal dolgoztunk együtt, a teljes csoportlétszámban azonban a csoportvezetők és bizonyos csoportokban a folyamatokat végigkísérő résztvevő segítők is jelen vannak, hiszen az interszubjektív, közös alkotási térben minden résztvevő alkotója és részese a folyamatnak. A csoportokkal kéthetente találkoztunk, egy tanévben három csoportfolyamat zajlott párhuzamosan. A csoportokkal összesen 100 alkalommal dolgoztunk együtt kutatási és mozgás- és táncterápiás keretek között.

Intézmény	Résztvevők száma (fiú/lány)	Teljes csoportlétszám	Alkalmak száma
„A” intézmény 1. csoport	5 fő (2/3)	8 fő	18
„A” intézmény 2. csoport	6 fő (2/4)	9 fő	18
„B” intézmény	7 fő (1/6)	9 fő	16
„C” intézmény	7 fő (5/2)	9 fő	17
„D” intézmény	8 fő (4/4)	11 fő	17
„E” intézmény	9 fő (3/6)	11 fő	14
Összesen	42 fő (17/25)	-	100

2. Táblázat: A kutatásban résztvevő intézmények és csoportok

A csoportokkal délutánonként, 45-60 perces mozgás- és táncterápiás alkalmakon találkoztunk, amiket követően a két csoportvezető között 60-90 perces reflexió zajlott a gyakorlatokra, a csoport működésére, a jelen lévő csoporttagokra és a csoportvezetőkre egyaránt fókuszálva. A teljes folyamat lezárulását követően elkészítettük az interjúkat az intézményi szakemberekkel. A megalapozott elmélet szemléletében készült elemzésünk kitér a reflexió és kutatási naplókra, illetve a pedagógusok véleményére egyaránt.

¹ Ábránkon a lila szín a mozgás- és táncterápiás, a kék szín a kutatási lépéseket jelenti, míg mindkét szín megjelenésénél mindkét területet érintő lépésről van szó.

2. Ábra: A kutatással kísért mozgás- és táncterápiás folyamat kutatási és terápiás lépései (folyamatábra)

6. Elemzési eredmények

Elemzésünk a megalapozott elmélet (Grounded Theory) szemléleti kontextusában folyamatelemző stratégiákra épül, végig figyelemmel kísérve az elméleti kiindulási pontok transzdiszciplináris jellegét, a mozgás- és táncterápiás módszer speciális területen történő alkalmazását, kutatásunk feltáró jellegét, illetve az adatgyűjtési eljárásokban és a kutatásunkat meghatározó kvalitatív kutatási paradigmában rejlő lehetőségeket. A megalapozott elmélet koncepciója és szemlélete illeszkedik egy terápiás folyamat kutatással kíséréséhez, hiszen szisztematikus megközelítésmódot kínál az individuális és interperszonális folyamatok fejlődésének, változásainak tanulmányozására. A megalapozott elmélet az interpretatív hagyományokat követi és kapcsolódik a részvételi paradigmához is, a belső tudásra épít, a tapasztalatszerző ember tudásából és nézőpontjából indul ki és onnan indítja kutatási és elemzési folyamatát (Kende & Illés, 2011; Charmaz, 2013; Corbin & Strauss, 2015; Horváth & Mitev, 2015).

Az elméletalkotás cirkuláris folyamatként definiálható, így e koncepcióban egyszerre jelenik meg és épül egymásra az adatgyűjtés (résztevő megfigyelés a mozgás- és táncterápiás folyamatban), a terápiás folyamat és a folyamatelemzés, a kutató korábbi szakmai tapasztalatainak reflexiója és a forráselemzés is. Ezek együttes jelenléte és egymásra hatása biztosítja elemzésünk legfőbb bázisait.

A megalapozott elmélet szemléleti kontextusában és a folyamatelemzési stratégiák használatával készült elemzésünk három részből áll.

1. *A csoportok bemutatása és a mozgás- és táncterápiás folyamatok megvalósulása*

Elemzésünknek ezen részében külön kezeljük a kutatásban résztvevő csoportokat. Arra vállalkozunk, hogy bemutassuk a csoportok általános jellemzőit (osztály, évfolyam, nem, életkor, életkori átlag, fogyatékosági típus); a csoportok kezdeti szerkezetét az első megfigyeléseink alapján; a csoporttagok személyiségjellemzőinek leírását szerepviselkedésük szemszögéből (Rudas, 2016); a mozgás- és táncterápiás alkalmak főbb gyakorlatait és az alkalmak megvalósulási szintjét, illetve betekintést nyújtunk a fiatalok bevonódási mintázataiba az egyes alkalmak alatt. Ez utóbbi két elem adja csoportdinamikai elemzésünk egyik bázisát, melyek segítségével egyik elméletalkotási törekvésünk vált láthatóvá, miszerint megalkothattunk egy, a csoportjainkra érvényes csoportdinamikai modellt.

A csoport dinamikáját és a mozgás- és táncterápiás alkalmakon a csoporttagok bevonódásának szintjét befolyásolja a csoport szerkezete, a csoportok általános működési elvei, illetve a csoporttagok és vezetők mindenkor hangulata és állapota. Esetünkben fontos tényező az intézmény jellege, nagysága, a terápiás és kutatási folyamat szakmai támogatottságának stabilitása is, melyeknek a mozgás- és táncterápiás keretek megteremtésénél és megtartásánál kiemelt szerepük lehet. Mindezeket figyelembe véve az

általános csoportdinamikai elvek, a specifikus mozgás- és táncterápiás jellemzők kiegészülnek a speciális (gyógypedagógiai, intézményi) területet érintő aspektusokkal is.

2. Kódolási eredmények a megalapozott elmélet szemléleti kontextusában

A kódolási folyamat során előbukkantak olyan kategóriák, amelyek segítségével mind a terápiás hatótényezők, mind a dinamikai elemzés további aspektusainak alapjait le tudtuk fektetni. A csoportfolyamatok résztvevő megfigyelésének, a reflexiós és kutatási naplók elemzésének és a pedagógusi vélemények feldolgozásának eredményeképpen két fő kategóriát és alattuk 4-4 elemzési egységet (kódot) tudtunk meghatározni.

Elemzésünk során két fő kategóriát találtunk, a Csoportos/Kapcsolati és Mozgásos kategóriákat, azokhoz kapcsolódóan pedig négy-négy kódot. A kategóriák és kódok segítségével bemutattuk a kutatásban résztvevő hat csoport működését, kitérve a csoportszakaszokban jellemző preferált interperszonális kapcsolódásaikra, a csoportdinamikai jelenségekre, a térkezelés változásaira vagy a résztvevők mozgáshoz való viszonyára.

Csoportos/Kapcsolati kategória kódjai	Elemzési fókuszpontok (Reflexiós napló)	Fókuszpontok (Pedagógus-vélemények)
Kapcsolatok alakulása a folyamat során	Párválasztások, preferált interperszonális kapcsolódások alakulása Csoportos gyakorlatok Csoportdinamikai jelenségek	Szociabilitás Kapcsolatok alakulása az osztályban vagy a csoporttagok között
Csoporton belüli viselkedési mintázatok	Egymás segítése Önszabályozás Csoport szabályozó funkciója Egyéni utak	Változás a viselkedésben Személyiségfejlődés
Verbalitás esetén – mélyebb, személyesebb tematikák megjelenése	Vezetett tematikák Megosztások	Érzelemkifejezés
A csoportban megjelenő külső és belső konfliktusok	Konfliktusok az alkalmakon belül és azokon kívül Ellenállási stratégiák	Konfliktuskezelés Segítségnyújtás, segítségkérés

3. Táblázat: A Csoportos/Kapcsolati kategória kódjai

Mozgásos kategória kódjai	Fókuszpontok (Reflexiós napló)	Fókuszpontok (Interjúk)
Mozgásanyag differenciálódása	Bejelentkező mozdulatok Mozgáshoz való viszony folyamata Mozgásrepertoár bővülése	Mozgásmotiváció, mozgásigény Mozgásfejlődés
Az alkotás munkamódjának megjelenése, egyéni alkotás megvalósulása	Egyéni, szabad, mozgásos improvizáció Csoportos improvizáció Kiemelt tér	-
Térkezelés	Tér megismerésének folyamata Bizalmi tér Ellenállási stratégia Térváltás következményei	-
Az érintés minőségének változása, a csoporttagok érintéshez fűződő viszonya	Érintéshez való viszony alakulása	Érintés, taktilitás pedagógiai szempontú megközelítése

4. Táblázat: A Mozgásos kategória kódjai

Elemzésünk eredményei megerősítik az univerzalitás koncepcióját, mint egyik szemléleti kiindulási pontunkat és azt mutatják, hogy a hat különböző képességstruktúrával rendelkező, különböző fogyatékosági típusba sorolható csoportot közös elemzési fókuszba tudtuk helyezni, valamint akár a Kapcsolati, akár a Mozgásos kategóriát tekintve a csoportokat együtt tudtuk kezelni.

3. Releváns terápiás tényezők

A kutatással kísért mozgás- és táncterápiás csoportfolyamataink elemzései, a megjelenő sűrű pontok és csoportdinamikai elemek mentén a Yalom (2001) által definiált és meghatározott 11 terápiás tényezőtől a kutatásban résztvevő csoportokra 6 tényező bizonyult relevánsabbnak a többinél, ellenben nem találjuk mérvadónak a (1) Primér családi kapcsolatok korrektív felidézése, az (2) Egzisztenciális tényezők, az (3) Információátadás, a (4) Reménykeltés és a (5) Katarzis tényezőket. A releváns tényezőket tekintve, a csoportdinamikai folyamat elemzés és a megalapozott elmélet kontextusában a reflexiós naplók kvalitatív elemzése során formálódott eredményeinkben hat terápiás tényezőről állapítható meg, hogy azokkal jelen kutatási és terápiás folyamatunk is rendelkezik, vagyis az (1) Interperszonális tanulás, a (2) Szocializációs technikák, az (3) Univerzalitás, az (4) Altruizmus, az (5) Utánzó viselkedés és a (6) Csoportkohézió tényezőkkel. Ezen terápiás tényezők megjelenése előre vetíti azt az összegző eredményünket, hogy a csoportot fókuszba helyező terápiás

folyamatoknak van relevanciája speciális, gyógypedagógiai területen. A kutatásban résztvevő csoportok mindegyikénél láthatóvá vált a csoport kohéziójának kialakulása és a mindenkori dinamikához illeszkedve a csoportban benntartó erők és a csoport megtartó ereje minden esetben működésbe lépett. A mozgás- és táncterápiás módszer koncepciójában az interszubbjektív térben létrejövő közös tapasztalatok megszerzésére külön figyelem jut, amely az eredményeinkben is jól tükröződik, a résztvevő fiataloknak az egymással megosztott élményeik nyomán lehetőségük volt megtapasztalni mind szociális készségeik fejlődését, mind pedig az egyedüllét érzésének feloldódását.

Ezzel egyidejűleg azonban felbukkantak olyan, elsősorban a mozgás- és táncterápiás módszerhez és a speciális területhez köthető újabb, egymással szoros összefüggésben álló terápiás hatótényezők, melyek a kutatásban résztvevő csoportokra jellemzőnek bizonyultak.

A *Megértés* mint terápiás tényező elsősorban nem kognitív képességek mentén értelmezendő, sokkal inkább a mozgás- és táncterápiás folyamat működésére való reflektív viselkedési válaszként. Szoros összefüggést mutat a csoportfolyamat dinamikai változásával, a folyamatok elejére jellemző értelemkereső kérdésselvetésből a mozgásos és csoportos tapasztalatok megszerzését követően a résztvevők „megérkeznek” a mozgás- és táncterápiás folyamatba és így létrejön a közös mozgásos munka tere, amelyben megszokott és megértett módon tudnak zajlani az alkalmak.

A *Mintaadás* mint terápiás tényező elsősorban a kutatás speciális területére és a mozgás- és táncterápiás módszerre jellemző. Megelőzi a Yalom-féle Utánzó viselkedést, mely utóbbi azt jelenti, hogy a csoporttagok megfigyelik a csoportvezetők és társaik viselkedését és a megfigyelés következtében pedig új viselkedésformákat próbálnak ki. A Mintaadás ennek a megfigyelésnek a mozgás- és táncterápiás gyakorlatok és alkalmak alatt egy vezetett változata, amely során a csoportvezetők szándékosan mozgásos mintákat nyújtanak a csoporttagoknak.

A *Bizalom* mint terápiás tényező érinti a mozgás- és táncterápiás módszer, illetve a csoportvezetők és a csoporttársak irányába kialakuló bizalmat egyaránt. A mozgás- és táncterápiás alkalmak során a testi szintű, közös mozgásos élmények megszerzésén van a hangsúly, mely kapcsolódások létrejöttéhez elengedhetetlen az egymás iránt érzett bizalom, az addig ismeretlen csoportvezető személyének megszokása, megismerése és elfogadása, illetve a mozgás- és táncterápiás folyamat biztonságos keretei, a csoport és az alkalmak állandósága.

A *Részvételiség* mint terápiás tényező több elemet is takar, a kutatás és a terápiás folyamat egyaránt a részvételi paradigma szemléletében zajlik. Ebben a szemléletben benne rejlik a döntéshozás lehetősége, egészen a csoporthoz tartozás döntésétől, egy-egy gyakorlat megvalósításának szintjén keresztül a párok kialakításának szabadságáig. A résztvevők alkotói a közös folyamatnak és a csoport működésének érdekében felelősséget vállalnak saját jelenlétükért és döntéseikért. Ez a terápiás koncepció pedig megalapozhat egy lehetséges belső igényt és utat az önérvényesítés irányába.

7. Összegzés

Kutatásunk és elemzésünk összegzéseképpen úgy véljük, hogy az eljárást fókuszba helyező kutatási és a csoportot fókuszba helyező terápiás folyamatoknak van és lehet helye, relevanciája speciális, gyógypedagógiai területen, megtartva az elméleti bázisok transzdiszciplináris jellegét és az érintett területek holisztikus szemléletét. Vizsgálatunkat már a kezdetektől komplexitás jellemzi, egyszerre rendelkezünk kutatási és terápiás fókuszokkal és célokkal, melyekhez szorosan köthetőek fő kérdéseink is. A hat csoportban megvalósult kutatással kísért mozgás- és táncterápiás folyamat, a kutatási eredményeink és kapcsolódó kutatási kérdéseinkre talált válaszaink megerősítik kiindulási pontjaink relevanciáját.

Jelen értekezés és kutatás egészén átívelnek a megvalósíthatóság kérdései, lehetőségei, dimenziói és kihívásai, illetve az azokra adott kutatásvezetői és terápiás csoportvezetői reflexiók, amelyek egy feltáró jellegű, prospektív, kvalitatív szemléletű munkának is alapvető jellemzői. Olyan kutatás, mely ötvözné a mozgás- és táncterápiás módszert, a speciális területet és a csoport szisztematikus dinamikai elemzését, még sem hazai, sem nemzetközi szinten nem készült. Vizsgálati koncepciónk így alátámasztja a kutatás feltáró jellegét, ami önmagában feltételezi és elvárja a kutatás folyamatához való kreatív viszonyulást, ezzel lehetőségeket biztosítva kiindulási pontunk és kérdésünk vizsgálatára, miszerint hogyan kísérhetünk kutatással mozgás- és táncterápiás folyamatokat. Fontosnak tartjuk azonban megjegyezni, hogy ugyanezen okokra visszavezethetőek kutatásunk legmarkánsabb kihívásai is. Bár a hipotézistesztelésre vonatkozó, alapvetően kvantitatív vizsgálatokhoz köthető elvárásokat nem tekintjük a kutatás korlátainak, a vizsgálat során találkoztunk a mozgás- és táncterápiás módszerből és a speciális területből fakadó kihívásokkal egyaránt.

Egyik kihívásunkként a kutatással kísért mozgás- és táncterápiás folyamatainkban a résztvevő megfigyelés során felmerülő szerepek közötti konfliktust azonosítjuk, miszerint a kutatás vezetője egyszemélyben a terápiás folyamat és a csoportok vezetője is. Ezt a kihívást több aspektus mentén kezeltük, a reflektivitás különböző szintjeinek és módjainak folyamatos jelenlétével (Szivák, 2010), az önkritikus kutatói introspekció és önvizsgálat elemeinek tudatosításával (Horváth & Mitev, 2015; Mruck-Breuer, 2003) és mindezek pontos dokumentációjával reflexiós és kutatási naplóinkban.

Ugyancsak kihívás a verbalitás nehezítettsége terápiás és kutatási fókuszainkat tekintve egyaránt. A kutatásban résztvevő fiatalok verbális visszajelzései hozzájárulhattak volna elemzésünk spektrumának szélesítéséhez, még intenzívebbé téve a résztvevők jelenlétét a kutatás és elemzés folyamatában. A pszichodinamikus mozgás- és táncterápia eredeti metodikájában meglévő verbális munkamód lehetősége is korlátozott módon tudott megjelenni kutatásunkban, mind az életkori sajátosságokat, mind pedig a kutatás speciális területét tekintve. Azonban ezt a kihívást adaptációs törekvésünk szolgálatába állítottuk, így az adaptált mozgás- és táncterápiás módszer megvalósításának egyik fókuszpontjaként a verbális nehezítettséget is definiáljuk. Fontosnak tartjuk azonban megjegyezni, hogy

kutatásunk ezen lényeges kérdésének megválaszolására további vizsgálatokat tartanánk célravezetőnek.

További vizsgálódási irányainkat egyrészt a kutatásunkban felbukkant terápiás tényezők és csoportdinamikai modell mentén látjuk, másrészt úgy véljük, hogy jelen kutatás és annak eredményei kiindulási alapot adhatnak és előkészíthetnek intézmény- és diszciplínaközi, megfelelő anyagi és humán erőforrásokkal rendelkező szakmai teamek által végzett hatásvizsgálatokat is. A megalapozott elmélet szemléleti kontextusában készült elemzésünk ebben az értekezésben a mozgásra és a csoportra fókuszált, a reflexiós és kutatási naplókban azonban a *testtel* kapcsolatos tapasztalatok aspektusai és a mikroszinten is megnyilvánuló *hatalom* tematikája is felvillant, elemzésünk folytatásaként ezeket az irányokat hangsúlyoznánk.

Tézisekben hivatkozott irodalom

Ajkay K (2008): A korai szelf-fejlődés kapcsolati reprezentációinak hatása az áttételi-viszontáttételi történésekre. *Pszichodráma Újság*. Különszám a mozgás- és táncterápiáról, 7-12.

Babbie E (2001): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest.

Brauninger I (2014): Specific dance movement therapy interventions—Which are successful? An intervention and correlation study. *The Arts in Psychotherapy*, 41, 445-457.

Chaiklin S, Wengrower H (eds) (2009) *The Art and Science of Dance/Movement Therapy – Life is Dance*. Routledge, Taylor and Francis Group.

Chaiklin S (2009): We Dance from the Moment Our Feet Touch the Earth. In Chaiklin S, Wengrower H (eds) (2009) *The Art and Science of Dance/Movement Therapy – Life is Dance*. Routledge, Taylor and Francis Group. 3-13.

Chang M (2009): Cultural Consciousness and the Global Context of Dance/Movement Therapy. In Chaiklin S, Wengrower H (eds) (2009) *The Art and Science of Dance/Movement Therapy – Life is Dance*. Routledge, Taylor and Francis Group. 299-316.

Charmaz K (2013): Lehorgonyozott elmélet. In Bodor P (szerk) (2013) *Szavak, képek, jelentés – Kvalitatív kutatási kézikönyv*. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 61-94.

Chodorow J (2009): Dance Therapy, Motion and Emotion. In Chaiklin S, Wengrower H (eds) (2009) *The Art and Science of Dance/Movement Therapy – Life is Dance*. Routledge, Taylor and Francis Group. 55-73.

Corbin J, Strauss A (2015): *A kvalitatív kutatás alapjai – a Grounded Theory elemzési módszer technikája és eljárásai*. L'Harmattan Kiadó, Budapest

Csillag S (2016): A kooperatív akciókutatás elmélete és gyakorlata. *Prosperitas Folyóirat*. 3. évfolyam. 2016/2. Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest, 36-62.

Denzin N K, Lincoln Y S (2011): Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research. In Denzin, N K, Lincoln, Y S (eds) *The Sage Handbook of Qualitative Research* (4th ed) 1-19. London: Sage Publications.

Feischmidt M (szerk) (2007): *Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom- és kultúrakutatásban*. Egyetemi tankönyv és szöveggyűjtemény.

Fónagy P, Allen J G, Bateman A W (2011): *Mentalizáció a klinikai gyakorlatban*. Oriold és Társai Kiadó, Budapest.

Forsyth D R (2010): *Group dynamics – fifth edition*. Wadsworth, Cengage Learning, USA.

Gereben F-né (2014): Fejlődési pszichopatológia gyógypedagógiai nézőpontból. *Gyógypedagógiai Szemle*. 42. 3. sz. 171–175.

Glaser B G, Strauss A L (2006): *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. New Brunswick, London: Aldine Transaction.

Goodill S W (2005): *An Introduction to Medical Dance/Movement Therapy - Health Care in Motion*. Jessica Kingsley Publishers London and Philadelphia.

Halász A (2008): Az élményszerveződés és interszubsztitívitás. *Pszichodráma Újság*. Különszám a mozgás- és táncterápiáról. 20, 34-39.

Hamvai Cs, Pikó B (2013): Korai serdülőkorú coping-stílusok mint az egészségkockázati és egészségprotektív magatartás magyarázó változói. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*. 14, 2, 115 – 137.

Harwood I N H, Pines N (eds) (1998): *Self experiences in group: Intersubjective and self psychology pathways to human understanding*. Jessica Kingsley Publishers. London.

Hámori E (2016): *A korai kapcsolat zavarai*. Budapest: Oriold és Társai Kiadó.

Heiszer K, Katona V, Sándor A, Schnellbach M, Sikó D (2014): Az inkluzív kutatási módszerek meta-szintű vizsgálata. *Neveléstudomány – Oktatás-Kutatás-Innováció*. 2014/3., 53-67.

Héra G, Ligeti Gy (2014): *Módszertan – a társadalmi jelenségek kutatása*. Osiris Kiadó, Budapest.

Hervey L, Kornblum R (2006): „An evaluation of Kornblum’s body-based violence prevention curriculum for children.” *The Arts of Psychotherapy*. Vol. 33. pp. 113-129.

Horváth D, Mitev A (2015): *Alternatív kvalitatív kutatási kézikönyv*. Alinea Kiadó, Budapest.

Horváth K, Oblath M (szerk) (2015): *A részvételi ifjúságkutatás módszerei, Kutatásmódszertani összefoglaló*. OKT-Full Tanácsadó Kft., Budapest. (TÁMOP-5.2.8-12/1-2013-0001 számú kiemelt projekt „Kisközösségi ifjúság nevelés támogatása”).

Horváth Zs (2015): A tér mint terápiai erő a mozgás- és táncterápiában. Konferencia-kötet. *Térátlépések - Antropológiai Konferencia*. (Veszprém, 2015. március 26.), 171-178.

Horváth Zs (2018): Mozgás és testtudat – egy módszer tükrében. *Fogyatékoság és társadalom*, 2018/2, 5-13. ELTE BGGYK, Budapest.

Illyés S (2012): Tudomány és gyakorlat a gyógypedagógiában In Gordosné Sz A (2012) *Gyógyító pedagógia – Nevelés és terápia*. Medicina Kiadó, Budapest. 55-70.

Incze A (2008): A testtudati munka mint a testi kreativitás mozgósítója. *Pszichodráma Újság*. Különszám a mozgás- és táncterápiáról. 20, 40-47.

Katona V (2015): *Mozgássérült emberek felnőtté válása a társadalom által teremtett keretek között - A reziliencia lehetősége az életutakban*. Doktori Disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.

Kende A, Illés A (2011): Hátrányos helyzetű gyerekek jelen-és jövőképe. *Esély Folyóirat*. 4, 71-92.

Knowles G J, Cole A L (2008): *Handbook of the Arts in Qualitative Research*. SAGE.

Koch S, Kunz T, Lykou S, Cruz R F (2014): Effects of dance movement therapy and dance on health-related psychological outcomes: A meta-analysis. *The Arts in Psychotherapy*, 41(1), 46–64.

- Kovács K, Nagy B (2015): A sportolás hatása kiskamaszok énképére, szorongására és megküzdésére. *Különleges Bánásmód*, I. évf. 2015/3. szám, 43-56.
- Kvale S (2005): *Az interjú*. József Műhely Kiadó, Budapest.
- Leavy P (2015): *Method meets art – Arts-based research practice*. Second Edition. The Guilford Press, New York, USA.
- Levy R A, Ablon S, Kächele H (eds) (2012): *Psychodynamic Psychotherapy Research – Evidence-Based Practice and Practice-Based Evidence*. Humana Press.
- Marogna C, Caccamo F (2013): Analysis of the Process in Brief Psychotherapy Group: The Role of Therapeutic Factors. *Research in Psychotherapy: Psychopathology, Process and Outcome*. 2013/17/1. 43-51.
- Merényi M (2004): Mozgás- és táncterápia. (Áttekintő tanulmány) *Pszichoterápia*. 13, 4-17, Budapest.
- Merényi M (2008): A mozgás- és táncterápia helye a pszichoterápiák között. A Pszichodinamikus Mozgás- és Táncterápia test-megközelítése. *Pszichodráma Újság*. Különszám a mozgás- és táncterápiáról. 20, 59-67.
- Merényi M (2015): Mozgás- és testélmény alapú pszichoterápiák; más nonverbális módszerek. In Szőnyi G (szerk) (2015) *A pszichoterápia tankönyve*. Medicina Kiadó, Budapest. 362-379.
- Mesterházi Zs (2012): A gyógypedagógiai folyamatról In Gordosné Sz A (szerk) (2012) *Gyógyító pedagógia – Nevelés és terápia*. Medicina Kiadó, Budapest. 19-40.
- Mruck K, Breuer F (2003): Subjectivity and Reflexivity in Qualitative Research. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 4 (2), Art. 23.
- Négele Z, Pápai J, Tróznai Zs, Nyakas Cs (2017): Sportoló és nem sportoló fiatalok szubjektív jólléte. *Testnevelés, sport, tudomány*. 2., 1-2, 125-135.
- Németh M, Koller É (2015) Serdülőkor: Normatív krízis vagy deviancia? *Iskolapszichológia Füzetek*. 33.
- Norris J (2009): *Playbuilding as qualitative research: A participatory arts-based approach*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
- Novák G M (2016): Dráma és pedagógia. A drámapedagógia aktuális kérdéseiről. *Neveléstudomány – Oktatás-Kutatás-Innováció*. 2, 43-52.
- Orange D, Stolorow R, Atwood G (1999): Working Intersubjectively: Contextualism in Psychoanalytic Practice. *Psychoanalytic Psychology*. 16(2). 303-308.
- Papp G (2002): Tanulásban akadályozott gyermekek iskolai integrációja a szakemberek közötti kooperáció tükrében. *Magyar Pedagógia*. 102., 2. 159-178.
- Papp G (2004): A speciális pedagógiák szerepe a gyógypedagógia-tudomány differenciálódásában. *Gyógypedagógiai Szemle*. 2004/2. 92-96.
- Payne H (ed) (2004): *Dance movement therapy: theory and practice*. Brunner-Routledge, Taylor and Francis Group. 1-17, 39-80.

Pylvänäinen P, Lappalainen R (2018). Change in body image among depressed adult outpatients after a dance movement therapy group treatment. *The Arts in Psychotherapy*, 59, 34–45.

Rudas J (2016): *Csoportdinamika*. Oriold és társai Kiadó, Budapest.

Saldana J (2011): *Fundamentals of qualitative research – Understanding qualitative research*. Oxford University Press. 3-30, 46-57, 104-119.

Sándor A (2018): *Magas támogatási szükséglettel élő személyek önrendelkezési lehetőségei*. Doktori Disszertáció. Budapest, ELTE.

Somerstein L (2010): Together in a room to alleviate anxiety: Yoga breathing and psychotherapy. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 5 267–271.

Stern N D (2004): *A jelen pillanat*. Animula Kiadó, Budapest.

Stolorow, R D, Atwood G E, Brandchaft, B (1994): *The Intersubjective Perspective*. Jason Aronson, Northvale.

Szabolcs É (2001): *Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

Szabolcs É (2004): Deduktív (analitikus) jellegű kutatások. In Falus I (szerk) *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó Kft, Budapest. 84-94.

Szili K (2010): *Az érzet sorsa. A modern pszichoanalízis hozzájárulása a pszichodinamikus mozgás- és táncterápia testtudati munkájához*. Doktori disszertáció. PTE, Pécs.

Szivák J (2010): *A reflektív gondolkodás fejlesztése*. (Tehetségkönyvtár Kiadvány). Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége. p 38.

Szokolszky Á (2004): *Kutatómunka a pszichológiában*. Osiris Kiadó, Budapest. 227-249, 250-271, 272-291, 301-310.

Terenyi Z (2011): *A csoport, ahová tartozunk – a beteg, a betegség és a szakember*. Doktori disszertáció. PTE, Pécs.

Tortora S (2006): *The dancing dialogue*. Paul H. Brookes, Baltimore, London, Sidney.

Tortora S (2009): Dance/Movement Psychotherapy in Early Childhood Treatment. In Chaiklin S, Wengrower H (eds) (2009) *The Art and Science of Dance/Movement Therapy – Life is Dance*. Routledge, Taylor and Francis Group. 159-180.

Wiedenhofer S, Hofinger S, Wagner K, Koch S C (2017): Active factors in Dance/Movement Therapy: Health Effects of Non-Goal-Oriented Movement. *American Journal of Dance Therapy*. 39, 1, 113-125.

Yalom I (2001): *A csoportpszichoterápia elmélete és gyakorlata*. Animula Kiadó, Budapest.

A szerző témához kapcsolódó publikációi és konferencia-előadásai

Publikációk

Horváth Zs (2019): Művészet és participativitás. In Katona V, Cserti-Szauer Cs, Sándor A (szerk) (2019) *Együtt oktatunk és kutatunk! Inkluzív megközelítés a felsőoktatásban*. Megjelenés alatt.

Horváth Zs (2018): Mozgás és testtudat – egy módszer tükrében. *Fogyatékoság és társadalom*, 2018/2, 5-13. ELTE BGGYK, Budapest.

Horváth Zs, Novák G M (2018): "Mozgásban - Szabadon" Pszichodinamikus mozgás- és táncterápiás folyamat halmozottan fogyatékos mozgáskorlátozott fiatalokkal. pp. 177-178., 3 p., Konferenciakötet. 2. Művészetpedagógiai Konferencia. Budapest, 2018. május 24-25. In Bodnár G (szerk) *A művészet és a tudomány megújuló világképe a 21. század művészetpedagógiájában*. p. 211.

Horváth Zs (2018): Research into a Movement-Based Therapy Process. pp. 54-55., 4 p. Book of Proceedings. ELTE Workshop on Arts Education – EWAE. Budapest, 2018. május 25–26. In Bodnár G (ed) *Renewing landscapes of science and art in the arts education of the 21st century*. p. 211.

Horváth Zs, Novák G M (2017): Két modalitás találkozása: dráma- és mozgásalapú tevékenységek pp. 56-57., 3 p. In Kárpáti A (szerk) *I. Művészetpedagógiai Konferencia: A világ új képe a művészetben és a tudományban. Fókuszban: a vizuális kultúra pedagógiája*. Budapest, Magyarország: Eötvös Loránd Tudományegyetem, (2017) p. 220

Horváth Zs (2016): Egy pszichodinamikus mozgás- és táncterápiás alkalom bemutatása halmozottan fogyatékos mozgáskorlátozott fiatalokkal. *Gyógypedagógiai Szemle*. 2016 – XLIV. évfolyam, 2, 138-142, Budapest.

Horváth Zs (2015): A tér mint terápiás erő a mozgás- és táncterápiában. Konferencia-kötet. (*Térátlépések - Antropológiai Konferencia*. Veszprém, 2015. március 26.)

Novák G M, Trencsényi L, Katona V, Horváth Zs (2015): Művészetalapú kutatás és gyakorlat fogyatékoságügyi, színházpedagógiai és testtudati terápiás kontextusokban In Tóth Z (szerk) *Új kutatások a neveléstudományokban 2014: Oktatás és nevelés – Gyakorlat és tudomány*. 388 p. Konferencia helye, ideje: Debrecen, Magyarország, 2014.11.06-2014.11.08. Debrecen: Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottsága, 2015. pp. 266-278. (Új kutatások a neveléstudományokban)

Novák G M, Horváth Zs (2014): Testtudati fókuszok terápiás és színházpedagógiai kontextusokban. Konferencia-kötet. (*A test mint antropológiai tér – Antropológiai Konferencia*. Veszprém, 2014. április 4.)

Horváth Zs, Novák G M (2014): Az épség és alternatívái. *Iskolakultúra Folyóirat*. 2014. július-augusztus.

Horváth Zs (2013) A pszichodinamikus mozgás- és táncterápia személyiségfejlesztő hatása sajátos nevelési igényű csoportokra. In Bárdos J; Kis-Tóth L; Racsko R (szerk) *XIII. Országos Neveléstudományi Konferencia: Változó életformák - Régi és új tanulási környezetek: Absztraktkötet*. 561 p. Konferencia helye, ideje: Eger, Magyarország, 2013.11.06-2013.11.09. Eger: Líceum Kiadó, 2013. p. 85.

Horváth Zs, Szilajné B M (2013): Mozgás alapú terápia hatása a csoportra és az egyénre halmozottan fogyatékos fiatalok körében. *Gyógypedagógiai Szemle*, 2013/3, 187-196, Budapest.

Konferencia-előadások

Horváth Zs (2019): Mozgás- és táncterápiás csoportfolyamatok elemzése sajátos nevelési igényű tagokból álló csoportokban. Konferencia-előadás. 3. *Művészetpedagógiai Konferencia*. Budapest, 2019. június 20-21.

Horváth Zs (2018): Tánc és Mozgás mint Terápia. Előadás az ELTE BGGYK Gyógytea sorozatán. *Fejlesztés és/vagy terápia? Kínálat és lehetőségek a gyógypedagógiai megsegítésben*. Budapest, 2018. december 13.

Horváth Zs, Novák G M (2018): "Mozgásban - Szabadon" Pszichodinamikus mozgás- és táncterápiás folyamat halmozottan fogyatékos mozgáskorlátozott fiatalokkal. Konferencia-előadás. *Testre bízva – A 25 éves Magyar Mozgás- és Táncterápiás Egyesület V. Konferenciája*. Budapest, 2018. június 1-2.

Horváth Zs (2018): Mozgás- és táncterápiás folyamatok kutatással kísérésének lehetőségei. Konferencia-előadás. *Testre bízva – A 25 éves Magyar Mozgás- és Táncterápiás Egyesület V. Konferenciája*. Budapest, 2018. június 1-2.

Horváth Zs, Novák G M (2018): "Mozgásban - Szabadon" Pszichodinamikus mozgás- és táncterápiás folyamat halmozottan fogyatékos mozgáskorlátozott fiatalokkal. Konferencia-előadás. 2. *Művészetpedagógiai Konferencia*. Budapest, 2018. május 24-25.

Horváth Zs (2018): Research into a Movement-Based Therapy Process. Presentation. *ELTE Workshop on Arts Education – EWAE*. Budapest, 2018. május 25–26.

Horváth Zs (2017): Mozgás- és táncterápiás folyamatok sajátos nevelési igényű tagokból álló csoportokban. VI. *Nemzetközi Táncstudományi Konferencia*. Budapest, 2017. november 17-18.

Horváth Zs, Novák G M (2017): "Mozgásban - Szabadon" Pszichodinamikus mozgás- és táncterápiás folyamat halmozottan fogyatékos mozgáskorlátozott fiatalokkal. Konferencia-előadás. *MAGYIPETT 41. Kongresszusa – Művészet a terápiában – a terápia művészete*. Pécs, 2017. május 25-27.

Horváth Zs, Novák G M (2017): Mozgás- és táncterápiás folyamat halmozottan fogyatékos mozgáskorlátozott fiatalokkal - A csoport és az egyén fejlődésének lehetőségei. Konferencia-

előadás. *Moravcsik Alapítvány, Tehetséggondozás a fogyatékossgal élők körében konferencia*. Budapest, 2017. április 29.

Horváth Zs, Novák G M (2017): „Mozgásban-Szabadon” c. pszichodinamikus mozgás- és táncterápiás folyamat halmozottan fogyatékos mozgáskorlátozott fiatalokkal. Konferencia-előadás. *Seneca Alapítvány, Művészetterápiás konferencia – A hang lelke, a lélek hangja*. Budaörs, 2017. február 25.

Kiss V, Novák G M, Horváth Zs (2016): Arts Based Interventions in the Art Pedagogical Work of Bárczi. *4th IRI International Educational Conference*. Bratislava, 29-30 May.

Novák G M, Horváth Zs (2015): A tér mint terápiás erő a színház, mozgás- és táncterápiában. Konferencia-előadás. *Térátlépések – Antropológiai Konferencia*. Veszprém, Pannon Egyetem, 2015. március 26.

Horváth Zs (2014): Pszichodinamikus mozgás- és táncterápia hatásvizsgálata sajátos nevelési igényű csoportoknál. Konferencia-előadás. *Prizma Napok VII*. Budapest, 2014. december 2-3.

Horváth Zs (2014): A testi tapasztalatok és a testtudat jelentősége a fogyatékos csoportokkal való mozgás- és táncterápiás munkában. Szimpózium-előadás. *XIV. Országos Neveléstudományi Konferencia*. Debrecen, 2014. november 6-8.

Horváth Zs (2014): Pszichodinamikus mozgás- és táncterápiás folyamatok halmozottan fogyatékos mozgáskorlátozott tanulók csoportjában. Konferencia-előadás. *Csillagház Konferencia*. Budapest, 2014. október 21.

Horváth Zs (2014): Pszichodinamikus mozgás- és táncterápiás csoport az önel fogadás szolgálatában. Konferencia-előadás. *MAGYE XLII. Országos Szakmai Konferencia – Pszichopedagógiai Szakosztály*. Szeged, 2014. június 20.

Horváth Zs, Egri T (2014): A gyógypedagógia mint a pszichoterápia egyik határterülete - Fogyatékos személyek körében végzett vizsgálatok az agressziókezelésről, illetve a pszichodinamikus mozgás- és táncterápia hatásairól. Szekció előadás. *Pszichoterápia Folyóirat 10. Konferenciája*. Budapest, 2014. május 17.

Horváth Zs, Novák G M (2014): Épp a lélek – Testtudati fókuszok mozgás- és színházterápiás, színház-pedagógiai kontextusokban. Konferencia-előadás. *A test mint antropológiai tér – Antropológiai Konferencia*. Veszprém, Pannon Egyetem, 2014. április 4.

Horváth Zs (2013): A pszichodinamikus mozgás- és táncterápia személyiségfejlesztő hatása sajátos nevelési igényű csoportokra. Szimpózium-előadás. *XIII. Országos Neveléstudományi Konferencia*. Eger, 2013. november 7-9.

Horváth Zs (2013): A pszichodinamikus mozgás- és táncterápia használatának relevanciája sajátos nevelési igényű csoportoknál – Egy PhD kutatás kezdetei (nehézségek, kutatási keretek és módszerek). Konferencia-előadás. *MAGYE XLI. Országos Szakmai Konferencia – Pszichopedagógiai Szakosztály*. Tatabánya, 2013. június 21.